

УДК 811.161.2

М. О. Князян

доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри французької філології
 Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В ПРОЗІ СТЕПАНА ОЛІЙНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «З КНИГИ ЖИТТЯ»)

У статті схарактеризовано стилістичні засоби, котрі слугують створенню комічного ефекту в прозі С. Олійника. Висвітлено проблематику оповідань С. Олійника. Розкрито своєрідність вживання тропів і фігур як засобів віддзеркалення комічних аспектів буття в прозі.

Ключові слова: *комізм, комічний ефект, тропи, фігури, проблематика оповідань.*

Постановка проблеми. Нині набуває актуальності проблема висвітлення своєрідності створення комічного ефекту в творах українських письменників, теоретичного аналізу, систематизації та узагальнення знань щодо вживання тропів і фігур у віддзеркаленні психологічних особливостей як окремої людини, так і соціуму. У цьому аспекті неабиякого значення набуває дослідження творів Степана Івановича Олійника – одного з видатних письменників Одещини, котрий увійшов в історію національної літератури як неперевершений сатирик, співець українського народу, його духу й життєвої енергії. Вирішення цієї проблеми пов'язане з такими важливими науковими завданнями, як характеристика стилістичних засобів, котрі слугують створенню комічного ефекту в українській прозі, висвітленню проблематики оповідань українських письменників ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження наукового фонду дає змогу окреслити такі напрями вивчення засобів створення комічного в творах С. Олійника: методологічні засади стилістики тексту (О. Селіванова, І. Смуцинська); класифікація стилістичних тропів і фігур задля відображення комічного в українській та зарубіжній літературі (Є. Колесніченко, М. Кручко).

Втім, висвітлення своєрідності сміхової культури, лексичних і синтаксичних засобів створення комізму в прозі С. Олійника потребує більш детального висвітлення.

Мета статті полягає у висвітленні функцій та сфер використання стилістичних засобів задля створення комічного ефекту в творах С. Олійника. Досягнення мети передбачає розв'язання

таких завдань: характеристика стилістичних засобів, котрі слугують створенню комічного ефекту в творах С. Олійника зі збірки «З книги життя», розкриттю своєрідності вживання тропів і фігур як засобів віддзеркалення комізму під час описання національного характеру українців та суспільства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз оповідань С. Олійника зі збірки «З книги життя» свідчить, що його проза сповнена комічного, яке створюється і через добрий гумор, і через іронію, сатиру, а іноді – нищівний сарказм.

Здійснене нами дослідження дало змогу дійти висновку про те, що в оповіданнях С. Олійника комічне відбивається з використанням таких тропів, як гіпербола, порівняння, епітет, перифраза, персоніфікація, рідше – метафора, метонімія, та синтаксичних фігур – протиставлення, повтору, перерахування. Гіпербола в творах С. Олійника дає змогу забезпечити перебільшення з метою посилення виразності, евфемізм – замінити одне слово (з негативною конотацією) на більш пристойне. Використовуючи епітети з пейоративним відтінком, письменник влучно висвітлює характери та вчинки персонажів своїх творів, персоніфікацію – надати людські властивості тваринам. Широко в прозі С. Олійника вживається стилістичний засіб порівняння, котрий дає змогу розкрити весь комізм ситуації, що описується, висвітлити своєрідність внутрішнього світу, певні недоліки людей. Такий троп, як перифраза, реалізується з метою відбиття найбільш яскравих рис персонажів. Рідше в ролі засобів висвітлення комічного зустрічаємо такі лексико-стилістичні прийоми, як метафора та метонімія. Граматико-стиліс-

тичний засіб протиставлення дає змогу посилити враження через зіставлення протилежних думок, намірів, образів, повтор – підкреслити виявлення почуттів героїв, перерахування – активізувати комічне сприйняття певних явищ, котрі описуються в творі.

Як показав кількісний аналіз отриманих результатів, у створенні комічного в прозі С. Олійника домінує протиставлення, яке вживається у 18,9% ситуацій; за ним за значущістю йдуть гіпербола (14,4%), епітет та порівняння (по 12,6%). Поширеним є також вживання пейоративної лексики (8,1%).

Дослідження оповідань С. Олійника дало нам змогу окреслити такі основні аспекти, висвітлення яких створює комічний ефект: національний характер, суспільство, сім'я, письменники в житті С. Олійника, світогляд дитини, тваринний світ. Зупинимось більш детально на висвітленні тих засобів, котрі мають місце в творах письменника під час опису національного характеру та особливостей українського соціуму.

Насамперед, варто зазначити, що самоіронія селян, котра відбиває правдиве ставлення до себе, своїх недоліків та вад, відображена в оповіданні «Знахідка в степу». Так, один із селян, побачивши пудру, вирішив взяти її своїй дружині, аби вона, так би мовити, «морду нею натинькувала» та стала більш гарною: «Догадуюсь: віз якийсь офіцерик своїй баришні пудру для лица. Візьму своїй бабі, хай хоч раз морду натинькує!» [3, с. 14].

Незважаючи на будь-які життєві негаразди та труднощі, українці сповнені внутрішньої радості, енергії, бажання робити інших більш щасливими. Ця ідея з теплим гумором передається в оповіданні «Дядько Семен». Семен був інвалідом; використовуючи персоніфікацію, С. Олійник саркастично висловлюється про наслідки війни, яка «подарувала» дядькові дерев'яну ногу. Відкритість, дотепність дядька Семена, засудження війни передається в такому висловлюванні іронічного характеру: «одне слово, за два роки заслужив у царя-батюшки ось оцю довбню. Стрибаю на ній, а як треба – скину і кілка заб'ю. Дуже практична штука!» [3, с. 124]. Гіперболи «рідко хто, бувало, зійде з ним на своїх цілих ногах», «навіть, задля розваги, боровся з парубками на соломі» [3, с. 124] підкреслюють витривалість, внутрішню силу та енергію цього чоловіка.

С. Олійник відзначає певну суперечливість, нерішучість деяких із селян. Наприклад, в

оповіданні «Василина» письменник зображує свою сусідку Василину як добру жінку, сповнену співчуття й милосердя. Розповідаючи матері Степана про особисте життя свого сина Івана, вона ніяк не може вирішити, чи подобається їй Галя – наречена Івана. Вживаючи протиставлення, порівняння, гіперболу й лексичні елементи з пейоративною конотацією, С. Олійник із м'яким гумором показує внутрішні переживання жінки: «Еге, не збий його, не розсовітуй, то влізе, як те сліпе теля в яму (порівняння), а тоді весь вік буде мучитись (гіпербола) <...> Зітхнула, замріялась, помовчала трохи і почала в протилежний бік голосно журитися: Ну да! Одсовітуй його, збий, а він візьме, дивись, якусь прицюцювату і все життя буде на тебе в обиді» [3, с. 88].

Одним із найбільш комічних творів С. Олійника в збірці «З книги життя», на наш погляд, є оповідання «Ще як не буде видно дуба», в якому автор із щирим серцем розкрив прагнення простих селян допомогти людям. Комічний ефект створюється в цьому оповіданні і з використанням повтору («дідок підбив кашкета вище», «як дуба ще не буде видно»), і порівняння («бабине втручання мов ошпарило діда»), і смислової недоречності (йдьте по дорозі, що «під вашими колесами»). Основна смислова недоречність – повернути, «коли ще не буде видно дуба» – й створює надзвичайний комізм ситуації. На зауваження письменника («так його ж, того дуба, і зараз не видно») дід резонно відповів: «Це ж не тут, це як там далі ще не видно буде!» (протиставлення) [3, с. 135]. Письменник, крім того, протиставляє в цьому творі швидкість реакції, логічність пояснень, точність порад бабусі бажанню показати свій розум, продемонструвати свою значущість, своє знання місцевості діда.

Таку повільність, бажання розповісти все детально, дати якнайповніші поради висміює С. Олійник і в оповіданні «Ох і попало коням!...». Комічне передається за допомогою гіперболи, вжитої під час опису зовнішності чоловіка, якого попросили пояснити дорогу: «І так ним трясє, так підкидає, що аж картуз на ньому підскакує» [3, с. 136]. Комізм полягає і в тому, що дядько не зразу пояснив, скільки їхати до села: «Після деякої паузи дядько приступив до відповіді» [3, с. 136]. Окрім цього, його пояснення містило багато зайвих деталей: «Якщо точно вам сказати, то оце буде, щоб не збрехати вам, ну не більше як <...>» [3, с. 137]. Потім він ще й уточнив, куди треба людині: «У колгосп чи в

сільраду?» [3, с. 137]. Кожного разу йому заважали дати повну відповідь коні, яким не терпілося продовжувати путь. Дядько їх і проклинав («щоб ти сказилась!», «щоб ти погинула!»), і бив батогом, але вони так і «не дали йому досхочу побалакати» [3, с. 137].

Бажання поспілкуватися, познайомитися, бути поруч із гарною жінкою показує С. Олійник в оповіданні «Дамочка в голубому платті». Комізм ситуації, представленої в цьому творі, передається протиставленням красеня майора (який дуже хотів, щоб поруч з ним дві години в таксі їхала молода гарна жінка в голубому платті) старенькій бабусі – матері цієї жінки. Перерахування («все на ньому виблискує: чоботи, ремінці, козирок» [3, с. 138]) підкреслює задоволення майора собою, прагнення, щоб усе навколо нього було гарним, як і він сам. Майор навіть погодився доплатити за таксі, аби дамочка їхала поруч з ним, але цього не сталося – жінка «примостила бабусю коло майора, і машина рушила» [3, с. 140].

Висміюється С. Олійником і неуважність людей. В оповіданні «І трапиться ж отаке!..» письменник висвітлює ситуацію, коли товариш письменника, бажаючи йому допомогти нести важкі речі, схопив сумку якоїсь жінки. Це спровокувало гнів жінки, прокльони: «Підійшов, піддобрився до нас, проклятий, а тоді, бач, що зробив! Пропав пуд картоплі і новенька м'ясорубка! Щоб ти подавився нею!» [3, с. 143].

Сила духу українського народу, його патріотизм, відданість національним цінностям яскраво відображаються С. Олійником в оповіданнях про Другу світову війну. Автор протиставляє жорстокість, жадібність, нахабність, обмеженість окупантів сміливості, кмітливості, простоті українських людей. Це з великою емоційністю передане в оповіданні «Бджоли». Різкий сарказм, переданий за допомогою епітетів, порівняння, протиставлення й перерахування, звучить в описі того, як поводити себе гітлерівці в селах: «Грабували нас гітлерівці вдень і вночі, в хатах і серед вулиці. Одні з них, бундючні, мов гусаки, розбивали прикладами скрині, інші, мов ті тхори, по курниках шастали» [3, с. 91]. Ненависть народу до фашистів та їхніх прислужників передається за допомогою іронічних порівнянь: «голова, як догори дном макітра» [3, с. 91], «картуз на голові – хоч квочку в ньому підсипай» [3, с. 92], «комендант на моїх очах, як резиновий, розпухає, голова вже як сито, шия аж на

погони лізе» [3, с. 93], «з морди тільки шматок носа стирчить, як печериця» [3, с. 93], «під очима вже гулі, як цибулі» [3, с. 93].

Дотепність і гумор українців відбиваються в репліках діда Гарасима («Бджола, – говорю, – це таке створіння, пане, що тут – єсть, а тут уже й нема» [3, с. 91]). Жадібність завойовників сатирично віддзеркалюється в епізоді, коли один із них забрав будку собаки Сірка, думаючи, що це також вулик: «Оглянувся, а той невідомий головатий служак схопив попереду себе будку мого собаки Сірка і таскає слідом за нами, аж стогне. Видно, думав, що четвертого вулика взяв» [3, с. 92]. Сатира щодо гітлерівців яскраво віддзеркалюється з використанням гіперболи: «Тепер тільки ми з бабою і Сірко залишилися. Була, правда, тиждень тому ще коза, та й ту десь аж у Берлін погнали» [3, с. 94].

Тупість, упертість, пихатість фашистського коменданта, наказам якого мали коритися навіть комахи, зображені письменником з надзвичайним сарказмом: «– Тут, – говорю, – пане, ще бджоли. Ось підніметься сонце, і вони у вікна <...> – Які бджоли? Що для мене бджоли? – туп ногою» [3, с. 92].

Винахідливість людей показана гумористично в оповіданні «Володька». Хлопчик зупинив літак із проханням допомогти йому завести трактор. Передаючи розмову між льотчиком та Володькою, С. Олійник звертається до протиставлення («От тобі й на! Просив у гості, а тепер тікаєш!» [3, с. 102]), перифраз («механізаторе», «синку» [3, с. 102], «козарлюга» [3, с. 103]). Підбадьорюючи підлітка, який з остраху та відчаю вже почав плакати, льотчик відповідає: «Нічого, синку! Зараз усе, що треба, зробимо, сам колись на такому коні (перифраза) їздив <...>» [3, с. 102].

З метою створення комічного С. Олійник часто вживає фразеологізми розмовного мовлення («збивати з пантелику», «башка варить»), які, вжиті поряд із термінами («авіація», «мобілізувати ресурси»), посилюють іронію: «як він, мовляв, смів у воєнний час збивати з пантелику нашу авіацію» [3, с. 103], «самі не думають, не мобілизують місцеві ресурси, можливості. Єдиний, у кого башка варить, он отой малий Володька» [3, с. 103].

Гіпербола «мовби закликаючи всіх механізаторів махати в небо картузами» підкреслює комічність ситуації, коли проявляються такі людські риси, як безпорадність, відсутність гнучкості мислення, дотепності.

Про свій рідний край та чудових людей, які мешкають у ньому, С. Олійник розповідає в багатьох оповіданнях збірки «З книги життя». Він описує і їхню доброту, і взаємоповагу, і безкорисливу допомогу. Згадуючи своє дитинство і ранню юність, письменник із добрим гумором відбиває певні недоліки характеру, поведінки або діяльності своїх односельчан.

Сміх викликає оповідання «Без лишнього», комічний ефект якого базується на повторі, вживанні ономапоетії («торк-торк», «тютп-тютп», «кить-кить», «тпру») та надмірній конкретизації подій. Дід Гарасим, розповідаючи двічі про те, як у нього зламалося колесо, надзвичайно детально описує всі дії, що спричинило вибух сміху в залі («реготав, заливався зал (метонімія) з того колеса» [3, с. 63]).

Добрий гумор простежується й в оповіданні «Конкретна критика», де автор розкриває ставлення діда Макара – простого неписьменного селянина – до «солідної» газети. С. Олійник використовує порівняння, епітети, протиставлення заради підсилення комічного: «Дуже мені ця газета нравиться: велика, як скатерка! Щоб ото її розгорнути – обидві руки отак, убоки, навиятку розкидаєш. Іншим, бачу, приносять щось таке маленьке, що, по правді сказати, нема на що й глянути. А моя – здорова, гарна і аж лопотить, як розгортаєш» [3, с. 186]. А серед недоліків газети дід Макар зазначає те, що вона «сильно пахає, <...> аж вуса обсмалює» [3, с. 187].

Саркастично висміює С. Олійник злочини соціуму. Крадіжка – то є велике зухвальство, саме тому й оповідання «Громадський суд» починається з детального опису часу, коли це сталося: «Весняного ранку тисяча дев'ятсот двадцять першого року все моє село облетіла чутка, що цієї ночі в дядька Юхима зникла вівця» [3, с. 17]. Гіперболічна метафора «все моє село облетіла чутка» підкреслює серйозність цієї проблеми для селян. Висміюючи крадіїв, письменник підкреслює відсутність у них будь-якої культури, безграмотність, тупість за допомогою гіперболи: «Вийде на люди і Сашко, який, розказують, чотири роки ходив у перший клас і, крім «аз, буки, веді», більше нічому не навчився, хіба що співати басом» [3, с. 18].

Використовуючи іронію разом із стилістичним засобом алюзії, письменник являє нашій уяві сцену покаяння злодіїв перед односельчанами: «Склавши руки, як на молитву, злочинці впали на коліна і вдарили поклони: – Просим

прощення!.. По площі покотилося: – Бог простить!.. – Другий раз просим прощення! – благали поблідлі злочинці і знову до землі поклонились. – Бог простить! – Третій раз просим прощення! – поклонились і вже не підвели голови від землі злодії доти, поки громада не прогула: – І ми прощаємо!» [3, с. 18].

Віддзеркалюється в збірці й людська заздрість, яку письменник висміює за допомогою іронії: завідувач сільбудом, який не мав такого дару слова, як хлопчик Степан, попередив про можливі грошові санкції з боку редакції за його «творіння» (статті до місцевої газети про життя односельчан). Це стурбувало хлопчика, він уявив із жахом цю картину: «Приносить поштар квитанцію, батько мене лає, мати гнівається, потім везуть вони на базар продавати пшеницю чи ведуть теля на торговицю. Я ніби чув уже їхній докір: «Дописався!» [3, с. 24]. Але цього не сталося, творчі успіхи були схвально оцінені в редакції, яка ще й заплатила батькам Степана гонорар за його замітки про рідне село.

Висновки і пропозиції. С. Олійник яскраво відтворює щирі внутрішні переживання персонажів (страх, зацікавленість, прагнення допомогти, донести інформацію до слухачів). Письменник висміює бажання українців показати себе більш розумними, справними, обізнаними, ніж це є насправді. Патріотизм українського народу та його самовідданість яскраво описує С. Олійник в оповіданнях про Другу світову війну, в яких із нищівним сарказмом висміюється жадібність, жорстокість, обмеженість окупантів.

Своєрідність художньої манери С. Олійника як майстра сатири полягає в тому, що комічний ефект створюється переважно за допомогою гіперболізації, з використанням порівнянь та епітетів, а також синтаксичних фігур – протиставлення, повтору та перерахування. Гіперболи (14,4%) репрезентують не завжди гідну поведінку персонажів творів, епітети (12,6%) з пейоративним відтінком – їхні негативні риси, порівняння (12,6%) – своєрідність внутрішнього світу людей. Рідше задля створення комічного ефекту вживаються метафора (3,6%) та метонімія (1%). Серед граматико-стилістичних засобів найбільш поширеним є протиставлення (18,9%), котре посилює комізм через зіставлення протилежних намірів персонажів, повтор (5,4%) – через посилення експресивності вияву їхніх почуттів, думок, ставлень. Пропозиції щодо подальшого дослідження орієнтують на здійснення компаративного аналізу засобів

створення комічного в творах видатних українських письменників-гумористів (С. Олійника, О. Вишні).

Список використаної літератури:

1. Колесниченко Е. Ирония как лингвистический феномен / Е. Колесниченко // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 383–385.
2. Кручко М. Чудотворці українського сміху : Остап Вишня, Степан Олійник / М. Кручко // Українська мова та література. – 2004. – № 38. – С. 5–7.
3. Олійник С. З книги життя. Біографічні новели, оповідання / С. Олійник. – К. : Радянський письменник, 1968. – 208 с.
4. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Смущинська І. Теорія фігур у ХХІ столітті, основні проблеми // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства : Матеріали Третьої Всеукраїнської наукової конференції романістів / І. Смущинська. – Одеса : Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 22–23.

Князян М. А. Средства отображения комического в прозе Степана Олейника (на материале сборника «Из книги жизни»)

В статье охарактеризованы стилистические средства, которые создают комический эффект в прозе С. Олейника. Изучена проблематика рассказов С. Олейника. Раскрыто своеобразие употребления тропов и фигур как средств отражения комических аспектов бытия в прозе.

Ключевые слова: комизм, комический эффект, тропы, фигуры, проблематика рассказов.

Kniiazian M. The means to display the comic in Stepan Oliynyk's prose (on the material of the collection "From the Book of Life")

The stylistic means that serve to create the comic effect in the prose by S. Oliynyk are described in the article. The problems of S. Oliynyk's stories are highlighted. The peculiarity of the use of tropes and figures as a means of reflection of comic aspects of being in prose is revealed.

Key words: comic, comic effect, tropes, figures, problems of stories.